СТАНОВИЩЕ

от доц. д-р Мария Атанасова Йовчева,
Катедра „Българска литература и теория на литературата“
Филологически факултет, ПУ „Паисий Хилендарски“

на материалите за участие в конкурс за академичната длъжност ‘професор’
на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“
област 2. Хуманитарни науки
професионално направление 2.1. Филология
(История на българския език).

В конкурса за ‘професор’, обявен в „Държавен вестник“, бр. 33 от 17.04.2018 г. и в интернет-страницата на Пловдивския университет за нуждите на Катедрата по общо езикознание и история на българския език към Филологическия факултет, като кандидат участва доц. дфн Христина Милева Тончева-Тодорова от същия университет. Представеният комплект материали на хартиен носител отговаря на Правилника за развитие на академичния състав на ПУ. Общо Тончева е публикувала 6 монографии и 93 статии, студии, учебни пособия. В конкурса участва с 3 монографии и 45 статии, рецензии и учебни пособия.

Научната продукция на Тончева обхваща няколко взаимно преплитащи се тематични полета: **диалектология, история на българския език (Средновековие и Възраждане), лексикология; текстология; история на литургическата книжнина**. Още в началото бих искала да изтъкна, че повечето нейни изследвания са придружени от **издания и речници на средновековни и възрожденски писмени паметници**.

В областта на **диалектологията** в центъра на вниманието на Тончева попада един сравнително изолиран и архаичен говор – на с. Припек (Джебелско). В публикациите на тази тема (в съавторство с И. Илиев) е изготвено пълно описание според релевантните за диалектоложката характеристика фонетични, морфологични и синтактични белези. Въз основа на тройния определителен член и образуването на бъдеще време с частица *за* авторите доказват, че този говор образува диалектен континуум с павликянския и хасковския, и така допринасят за неговото прекласифициране от златоградските към хасковските говори. Лексикологичната разработка се съсредоточава върху най-важните заемки, предимно турски, и начините на тяхната фонетична адаптация към българския език. Приложен е речник с редица незарегистрирани в лексикографската литература единици. Освен лингвистичните данни са разгледани и културно-историческите фактори, повлияли върху развитието на припешкия говор. Въведен е нов теренен материал (в края на книгата са издадени разнообразни диалектни текстове). Изследванията са приносни за опознаването на един изчезващ говор и за разкриването за българското диалектно богатство.

В тази област са и двете публикации на Тончева с издирени редки диалектни думи, някои от които не са отразени в лексикографските справочници. Събраните данни от различни по пол и възраст информатори са записани с автентична точност според устните обяснения на комуникаторите. Тези статии играят ролята на своеобразни апендикси към Българския етимологичен речник. Тук могат да се причислят и

рецензията за труда на Иванка Гайдаджиева за местните имена в Беломорска Тракия и рецензията за книгата на Мартин Хенцелман, в която Тончева осмисля лингвистичните и екстралингвистичните фактори при появата на славянските литературни микроезици. Чрез анализ на епиграфски текстове от стенописния поменик в църквата в с. Добърско изследователката предоставя и важен първичен материал от средновековната българска антропонимия.

Средищно място в научните занимания на Тончева заема ***Евхологият*** – една трудна и вариативна книга, която е изградена от различни компоненти със собствена съдба във византийския и славянския свят. Изследователката стига до съществени изводи за редактирането на евхологичните ръкописи през среднобългарския период и за филиацията на отделните преписи, за отношението към глаголическото наследство, за механизма на развитие на богослужебните корпуси и стимулите на книжовниците в тяхното реформиране. Приложеният по-комплексен подход, при който са разгледани функционални цялости от Евхология на текстово макро- и микроравнище и едновременно с това е отчетен литургическият аспект, спомага да се определи точното място на всеки източник и да бъде направена по-прецизна класификация. Безспорна заслуга на Тончева е, че разкрива забележителния вековен отзвук на старобългарския Евхологий в славянската практика. Специално внимание тя отделя на запазените преписи в Пловдивската народна библиотека и на тяхната роля за изучаването на славянската богослужебна книжнина. Самостоятелна проблематика тук оформят публикациите върху един слабо познат за медиевистиката паметник: *Требника на Вениамин Хилендарец* от XIX в., ПНБ 151. В тази сравнително малка по обем книга със систематизирани твърде голям брой молитви и последования Тончева откроява редки елементи, четиринадесет от които са преки продължители на глаголически образци. Тя идентифицира всяка единица (молитва, химнография, четиво) и я контекстуализира в цялостното развитие на съответните текстове. Според Тончева съставът следва късноатонска литургическа практика. Като водещ критерий при подбора на съставителя е изведена архаизацията, характерна изобщо за XVII в. и отразена в множество требници и служебници от XVIII–XIX в., които представят *късната редакция* на Евхология (термин, въведен от самата Тончева). Тази версия кодифицира евхологични текстове, използвани и до днес в светогорските обители, които са заети и от ръкописи, и от старопечатни издания. Несъмнена научна стойност носят наборното издание на требника и изготвеният индекс на словоформите в него.

Тончева изучава нови преписи на литургически текстове, които битуват в сборниците за частното богослужение. От особено значение е нейното откритие, че късен сръбски кодекс от XVII в. от Копитаровата сбирка пази старобългарско градиво от зората на писмената ни култура – Молитвата при бездъждие, единствената от молитвения блок за природни бедствия в Синайския глаголически евхологий от XI в. Ръкописът е отнесен към редактираните през XIV в. требници (т.нар. от авторката *архаична редакция*). Текстът по Копитаровия кодекс е публикуван паралелно с глаголическия и с близкия до него препис от Зайковския требник.

Многолетните дирения на Тончева върху историята на Ангелската схима намират израз в две статии за *Зографския требник* 50 от XIII в. Оценено е мястото на

преписа в писмената традиция на чинопоследованието през Средновековието според подбрани от изследователката композиционни, лексикални и текстови критерии. Всяка съставка е разгледана отделно, в резултат на което са разслоени архаичното ядро и по-късните намеси, зависими от други гръцки образци. Чрез палеографски и езикови черти е обоснована връзката със старинен глаголически оригинал. Убедителна е корекцията, че кодексът няма сръбски, а западнобългарски произход. За пръв път е издаден и откритият препис на Малката схима. В същата проблематика се вписва и публикацията за древноруския требник РГБ ф. 304. I. № 229 от XIV в., в която авторката се фокусира върху неизследван препис на старобългарския схимен чин, познат от Синайския евхологий. Кодексът предоставя важни сведения, като свидетелства за разпространението на архаичната редакция на чинопоследованието не само на Балканите, но и в Русия, и за богослужебната практика в руски манастир от началото на XIV в. Според оценката на Тончева требник № 229 заема изолирана позиция в славянската текстова история на схимата. Съставителят му подхожда критично към предходната книжнина, подбира текстовете съобразно конкретната руска практика и добавя нови преводни съставки, които съдържат уникални лексикално-семантични решения. В тази област би следвало Тончева да се опре на изследването на Мигел Аранц (*Избранные сочинения по литургике. Том IV. Византийский монашеский постриг.* Рим–Москва, 2003), където са типологизирани византийски ръкописи и са издадени гръцки паралели на редица съставки на чинопоследованието.

Пручването на славянските преписи на *Параклиса на Пресвета Богородица* в требници и служебници от XV–XVIII в. обхваща състава и текста на последованието. Тончева показва как в резултат на вековни лексикални и текстови промени *Молебният канон на св. Богородица* придобива цялостно завършен вид, в който ненужните химнични компоненти са редуцирани, други са добавени по-късно, а от лексикалните дублети е избиран най-подходящият за конкретната богослужебна практика. Бих изтъкнала, че публикацията отразява пълно един фргамент от богатата традиция на т.нар. *малък Богородичен параклис* на Теостерикт монах. Разпространяван в октоиси, минеи, псалтири с последования, требници, служебници и различни сводни литургически сборници, този широкофункционален канон се откроява със силно разгърната текстова история в славянския свят. Данните са важни именно защото запознават с една от нейните клонки в определен тип книги.

Бих препоръчала само Тончева да коригира някои неточности в употребата на термините *стихира* и *тропар*, от една страна, и *стих* (въвеждащите псалмови или изобщо библейски стихове), от друга. При описанието на химнографските канони и поредиците стихири следва да се цитират началата на самите строфи, защото именно те служат за идентификация, а не предхождащите ги стихове.

С известна уговорка за паралитургичния характер на пространните жития в това тематично поле влизат и **текстологичните изследвания на *Житието на св. Алексий, човек Божи***, които променят научните представи за съдбата на този текст в славянска среда. Въз основа на нови писмени свидетели Тончева ревизира наложеното мнение за пет редакции на старобългарския протопревод. Сравнението на два преписа от XIV в. (древноруски архаичен в кодекс ТСЛ 9 и български в сборник

НБКМ 676) показва сериозни разночетения, които аргументират извода, че българският съдържа нов превод, а не редакция на предходния текст. Изготвено е и първо издание на Троице-Сергиевия препис. Проучването на късносредновековни и възрожденски извори (сборници със смесено съдържание и дамаскини) от XVII–XIX в. дава основания да бъдат разпознати две късни редакция на житието. Едната, вече известна като „ранна дамаскинова редакция“ (от XVII в.), е в Тихонравовския дамаскин и Аврамовия сборник. Втората, разширена версия, въведена от Тончева, е по-късна и възхожда към друг гръцки източник. Специфично за нейния лексикален облик е изобилието от чуждици, предимно турцизми и гърцизми.

Немалък дял от проучванията на Тончева е ориентиран към **ръкописното наследство в Пловдивската народна библиотека**. Обект на всестранно изследване е *Сборникът на Аврам Димитриевич* от 1674 г. Тончева се спира върху много рядка за славянската книжнина пасхалия, в която над всяка месечна таблица и към много от дните встрани са изписани не само празниците, но и народни поверия, гадания, бележки за здравето и поведението на човека, информация за полезните растения, храни и др. Употребените латинизми в глосирането на самите таблици говорят за богатата култура и високото образование на техния създател. Така Тончева осветлява една друга функция на кодекса, която надхвърля рамките на официалната църковна практика и съчетава отбелязването на високите църковни празници със събития от всекидневния живот на българина. Предоставена е ценна информация за социологията на ръкописната книга и за интересите и знанията за възрожденския книжовник. Описаният състав на кодекса го причислява към сводния тип литургически сборници, създадени чрез ексцерпти от различни книги (Триод, Октоих, Часослов, Требник). Работата по научно-иследователски проекти върху ръкописите в ПНБ е отразена и в две статии. Едната представя дигиталната библиотека Manuscriptorium в рамките на проекта EMBARK (в съавторство с А. Лесенска). Във втората са обобщени постиженията на плодивските колеги в описанието, изучаването и популяризирането на книжовното наследство от тази библиотека.

Един важен иновативен аспект от дейността на Тончева засяга **формативен за новобългарския книжовен език период**. Тя илюстрира компетентно пътя, по който се кодифицира писменото слово и се установява книжовният ни език, обогатява представите за неговия словен инвентар и за процеса на стилистическото му разслояване. На тази проблематика е посветена и монографията (в съавторство с Пеньо Пенев) и трите статии върху преписа на *Пространното житие на св. Климент Охридски*, направен от карловския свещеник хаджи Василий Тотов (Тотев). Едновременно с това публикациите допринасят за изясняването на **късната традиция на изворите за св. Климент**. Съпоставката с превода на Партений Зографски и с гръцки оригинали показва генетичното родство на карловския препис с Партениевия и обосновава извода, че хаджи Василий не превежда наново, а само нанася несистемни поправки, за да заличи локалната обагреност (югозападнобългарски диалектизми) на своя оригинал. Изследването на всички езикови равнища на карловския препис добавя данни за забележителен етап от развоя на новобългарския книжовен език. Речниковият състав се отличава с нехомогенност, породена от пресичането на

различни и често противоположни процеси: от една страна, съхраняване на средновековното наследство чрез посредничеството на църковнославянската лексика като коректив, а от друга, стремеж към разбираемост и достъпност. Плодотворен е подходът на Тончева да оценява езика в зависимост от вида на текста, напр. запазването на архаичния изказ при библейските заемки. Задълбоченият анализ позволява да се разкрият пластовете (диалектен, книжовен от средновековния език, битова лексика), дублетните преводи и глосирането.

В тази научно значима линия се вписват и проучванията на Тончева върху представителни за възрожденската ни литература текстове. Наблюденията върху гръцките заемки (в съавторство с П. Пенев) в съчиненията на Софроний Врачански са подредени в речник, с етимологичен анализ и препратки към лексикографските справочници, в които са описани. Направена е предметно-тематична класификация на лексикалните форми. Изводите очертават отново две главни тенденции при избора на чуждици: заемане от говоримия гръцки и употреба на лексеми с книжовен произход, наследени от средновековния език чрез църковнославянски. За да изясни говорът на кое точно селище се намира най-близко до диалектната основа на *История славянобългарска*, Тончева извършва колация на три преписа, най-пряко свързани с Паисиевия оригинал (Зографската чернова, Самоковският на Алекси Попович и възхождащия към него Рилски на монах Никифор). Като използва важните за класификацията на българските говори рефлекси на някои звукове и подбрани морфологични белези, тя характеризира нееднородния езиков облик на този текст, получен поради напластяване на диалектни и църковнославянски особености.

И така, основните научни заслуги на Тончева могат да се обобщят в няколко насоки: **извороведски** – издава корпус от различен тип непознати или слабо познати средновековни и възрожденски първични извори; **лингвистични**, които засягат историята и диалектологията на българския език; **текстологични** – приносни за очертаване на сложната традиция на евхологични и житийни текстове в славянска среда. В рамките на конкурса не може да бъде подмината и многогодишната преподавателска дейност на Тончева, която изкристализира в ценно помагало (*Христоматия по историческа лингвистика (Текстове, статии, задачи)*, претърпяло две издания, и теоретични разработки върху дейността на електронния университет.

Като имам предвид **научната стойност** и **иновативния характер** на научната продукция на участничката в конкурса, убедено предлагам на уважаемите членове на Научното жури и на Факултетния съвет на Филологическия факултет на доц. дфн Христина Тончева-Тодорова бъде присъдена академичната длъжност ‘професор’.

Доц. д-р Мария Йовчева

15.08.2018

София